

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

*Ю.Ф. Кравченко, канд. юрид. наук,
міністр внутрішніх справ України*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Права людини як соціальний інститут є унікальними за характером, важливістю, обсягом соціально-гуманітарних проблем, що ними акумулюються. Це підтверджується всією історією, сучасністю, прогнозами на майбутнє. Вони концентровано виражають і визначають становище людини в будь-якому суспільстві і одночасно дозволяють зрозуміти і оцінити реальні досягнення, недоліки, а також негативні фактори, які існують у суспільному житті. А тому тема прав і свобод особи залишається актуальною і сьогодні. При її сучасній розробці слід одначе пам'ятати, що вона має досліджуватись з урахуванням теперішнього стану соціальної динаміки як в окремих країнах, так і загалом в світі.

Не є винятком із цього загального правила і Україна, особливо зважаючи на ті радикальні зміни, які відбуваються у всіх сферах життя нашого суспільства. Адже сучасні реформаторські процеси здійснюються інколи складно, суперечливо, але послідовно. Наглядним прикладом цього є прагнення формувати правову, демократичну, соціальну державу (ст.1 Конституції України), проголошення людини найвищою соціальною цінністю (ст.3 Конституції України), принципу народного суверенітету (ст.5 Конституції України) тощо.

Я вже підкреслював, що наразі Україна переживає перехідний період характерний тим, що у всіх сферах життя суспільства відбуваються складні і суперечливі процеси. Все більш очевидними стають як позитивні результати змін, так і негативні явища, які в силу об'єктивних чи суб'єктивних причин їх супроводжують. Це стосується і проблеми прав людини. І хоча останні сьогодні досить істотно випробовуються, разом з тим вони все більше затверджуються як невід'ємні можливості життєдіяльності людини, що витікають із її природи. Права, визначаючи міру свободи людини, все більше усвідомлюються як джерело прогресу усього суспільства і найважливіший чинник задоволення індивідуальних потреб.

Конституція України закріпила, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст.21 Конституції України), вони гарантуються і не можуть бути скасовані (ст.22 Конституції України), а держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст.3 Конституції України). А враховуючи положення ст.9 Конституції України, яка встановлює, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана

Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, можна стверджувати, що наша держава визнає пріоритет міжнародно-правових стандартів в сфері прав людини та поступово імплементує їх в національне законодавство.

Положення міжнародних принципів та норм у згаданій сфері знаходять своє практичне застосування в процесі правової реформи, що здійснюється в країні. Всі закони і інші нормативні акти, що приймаються, насамперед, в сфері правоохоронної діяльності, спрямовані на створення гарантій забезпечення прав людини. Найбільш наочно ця позиція Української держави проявляється при здійсненні судово-правової реформи. Так, планується створення спеціалізованих адміністративних судів, судів у справах неповнолітніх тощо. Нового якісного правового статусу щодо забезпечення та захисту прав і свобод мають набути прокуратура, адвокатура, нотаріат, департамент у справах виконання покарань, в тому числі і органи внутрішніх справ, а у їх складі міліція.

Великими повноваженнями наділені суди загальної юрисдикції. Судова влада за Конституцією України загалом розглядається як один із найважливіших чинників забезпечення та захисту прав людини. Адже ст.55 та 124 Конституції України встановлює, що усі права і свободи людини і громадянина захищаються судом. До того ж аналіз вітчизняного законодавства переконує, що суди тепер не тільки забезпечують право людини на судовий захист, але і розглядають законність застосування найбільш істотних заходів процесуального примусу.

Необхідно також підкреслити, що у відповідності до ст.121 Конституції України на прокуратуру покладаються не тільки функції підтримання державного обвинувачення в суді, але і повноваження щодо представництва інтересів громадянина в суді, нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [1, с.282–286].

Розглядаючи це питання, не можна не зупинитися і на діяльності органу, який був спеціально створений для здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина. Мається на увазі Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. При цьому необхідно підкреслити, що Конституція України вперше в історії розвитку нашого суспільства запровадила самостійний інститут парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина. Уповноважений є посадовою особою, статус якої визначається ст.ст.55 та 101 Конституції України, Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. Законом України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. та деякими іншими актами законодавства України.

Сферою компетенції та діяльності Уповноваженого є відносини, що виникають при реалізації прав і свобод людини і громадянина лише: 1) між громадянином України, незалежно від місця його перебування та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами; 2) між іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами.

Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміняє їх і не викликає перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод.

Окрім того слід врахувати, що у відповідності до ст.28 Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р. контроль за дотриманням законодавства про звернення громадян відповідно до своїх повноважень здійснюють Верховна Рада України, народні депутати України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські, районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети, депутати місцевих рад, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади щодо підпорядкованих їм підприємств, установ та організацій. А ст.29 вищезгаданого Закону встановлює, що нагляд за дотриманням законодавства про звернення громадян здійснюється Генеральним прокурором України та підпорядкованими йому прокурорами. Відповідно до наданих їм чинним законодавством повноважень вони вживають заходів до поновлення порушених прав, захисту законних інтересів громадян, притягнення порушників до відповідальності.

Безперечно, що відповідно до Конституції України очолює систему органів по забезпеченню прав і свобод людини Президент України, який є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина [2, с.278–322].

Складовою частиною єдиної системи державних органів є система правоохоронних органів, що теж забезпечує права і свободи людини і у межах якої функціонують органи внутрішніх справ. Хотілося б зазначити, що сфера внутрішніх справ має складну структуру. Вона включає в себе ряд груп суспільних відносин, які пов'язані із забезпеченням прав і свобод людини, убезпечення держави та суспільства від, насамперед, злочинів, інших посягань, соціальних загроз.

Закон України «Про органи внутрішніх справ», на жаль, до цього часу не прийнято, але впевнено можна стверджувати, що забезпечення, точніше, охорона прав і свобод є їх головним завданням. І це не випадково. Адже в основі прав і свобод людини знаходяться найважливіші для особи

цінності в політичній, економічній, соціальній, духовній, особистій сферах життя, а більшість злочинів і інших правопорушень, з якими ведуть боротьбу органи внутрішніх справ, прямо або опосередковано порушують ці права. Тому від ефективної боротьби з цими соціальними явищами у дуже великій мірі залежить можливість безперешкодної та безпечної їх реалізації, що значно впливає на рівень демократизму, благополуччя і стабільності суспільства, законність і правопорядок.

Найбільш великим та неординарним за характером функцій, що реалізуються, структурним підрозділом органів внутрішніх справ є міліція. Відповідно до ст.1 Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. вона покликана захищати життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань. Її діяльність ґрунтується на основі принципів законності, гуманізму, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями й населенням.

Основними завданнями міліції є: забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; запобігання правопорушенням та їх припинення; охорона і забезпечення громадського порядку; виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили; участь у наданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків тощо.

Конкретизація цих завдань міліції стосовно охорони і забезпечення прав і свобод має місце щодо усіх напрямків її діяльності – профілактичної, адміністративної, кримінально-процесуальної, оперативно-розшукової. Про це свідчить, наприклад, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р., який у ст.4 встановлює, що оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах законності, дотримання прав і свобод людини, взаємодії з органами управління і населенням. Аналогічні йому при вирішенні зазначених питань Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси, Кодекс про адміністративні правопорушення, закони України «Про боротьбу з корупцією», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та інші.

Головними методами діяльності міліції, як і інших органів виконавчої влади, є переконання і примус. Переконання – це послідовний вплив на свідомість і волю людини із метою спонукати її до добровільної правомірної поведінки, дотримання законів. А тому надзвичайно важливим є забезпечення гласності, позапартійності, спільності дій міліції і населення.

Примусові заходи являють собою вплив, що ґрунтується на юридично обов'язковому приписові, виконання якого гарантується державою. При цьому заходи примусу, що реалізуються міліцією, не повинні ставити за мету завдати людині фізичних або ж духовних страждань, зашкодити її правам і свободам, принизити честь і гідність. Разом з тим треба собі доб-

ре уявляти, що примусу інколи притаманні каральні властивості, він може тягнути за собою для особи певні обмеження. Це, до речі, обґрунтовано і закономірно, оскільки примус у таких випадках, як правило, є неминучою владною протидією держави відносно правопорушника, що скоїв суспільно-небезпечне, протиправне діяння. Водночас, у такій своїй якості він виступає засобом захисту правопорядку, прав і свобод людини, заходом їх відновлення у випадку порушення.

До заходів примусу слід віднести:

1) попереджувальні заходи (перевірку документів, зупинку руху транспорту та пішоходів тощо);

2) заходи припинення (затримання громадян, привід в міліцію, заборону експлуатації);

3) заходи стягнення (попередження, штраф, позбавлення спеціального права);

4) заходи кримінально-процесуального характеру (арешт, обшук, привід звинуваченого до слідчого).

Однією з істотних особливостей примусу, що реалізується міліцією, є їх забезпеченість можливістю застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї. Якщо ненасильницьким шляхом стає неможливим виконання обов'язків, які покладаються на міліцію, в тому числі і у сфері охорони прав і свобод людини, то співробітники міліції змушені вдаватися до їх застосування, безперечно, у точній відповідності із законодавством і оптимальною достатністю.

Роль міліції у справі охорони прав і свобод людини істотно підвищується в умовах надзвичайного стану, наприклад, під час стихійних лих, великих аварій і катастроф, масових безладдя, міжнаціональних чи міжконфесійних конфліктах, актах тероризму, захоплення заручників тощо. У цих випадках правам і свободам людини на життя, здоров'я, особисту свободу, недоторканість, житло, власність, честь і гідність завдається безпосередня шкода, а тому міліція має реагувати невідкладно і максимально ефективно. Крім того, згадані ситуації можуть настільки дестабілізувати нормальний ритм життєдіяльності суспільства і його членів, що виникне необхідність у встановленні спеціального правового режиму. У зв'язку з цим в Україні прийнятий Закон «Про надзвичайний стан» від 26 червня 1992 р. Забезпечення і захист прав і свобод людини у цих ситуаціях набуває підвищеної складності, що пояснюється збільшенням кількості правопорушників, необхідністю захисту великої кількості людей, проведенням певних заходів на великій території тощо. Як позитивний приклад цього, можна згадати виконання службових обов'язків співробітниками міліції під час аварії на Чорнобильській АЕС.

Сучасна діяльність міліції України відбувається в складних умовах. Соціальна поляризація суспільства, політичне протистояння різних гілок влади, економічна криза, інфляція та безробіття, відставання право- і нор-

мотворчої діяльності від соціальних потреб та деякі інші причини зумовили, особливо в перші роки незалежної України, зростання злочинності, і надто її організованих форм. Але, з повною відповідальністю хочу заявити, що завдяки в тому числі і діяльності міліції України, з 1996 р. криміногенна ситуація поступово стабілізується. Ця тенденція зберігається і в поточному році. Так, протягом 1999 р. зареєстровано 558716 злочинів, що на 3,0% менше позаминулого 1998 р. По лінії карного розшуку зареєстровано 440594 злочини (-3,5%), або 78,9% від загальної кількості злочинів.

Зусиллями оперативно-розшукових та слідчих апаратів в 1999 р. розкрито 404521 злочин, що на 1,4% менше, ніж за 1998 р. Розшукано за цей період 59363 (78,9%) злочинці, які переховувались від слідства та суду. Встановлено 31231 (88,1%) безвісно відсутніх осіб. Розкрито 73,4% основних злочинів (проти 70,5% у 1998 р.), у тому числі 94,3% фактів бандитизму, 89,0% умисних убивств, 80,3% тяжких тілесних ушкоджень, 88,6% згвалтувань, 86,4% розбійних нападів, 62,1% крадіжок державного та 63,4% індивідуального майна, у тому числі 59,0% крадіжок із квартир.

Стабілізується криміногенна ситуація на вулицях міст і сіл, де питома вага скоєних злочинів зменшилась на 0,4% і становить 5,2%. На вулицях вчинено 22158 злочинів, що на 10,5% менше кількості злочинів позаминулого року. Зменшення її відмічається в усіх областях України [3, с.1-2].

У цих складних умовах міліції необхідно перебудовувати свою діяльність, створювати нові підрозділи, змінювати форми роботи, розширювати контакти із зарубіжними правоохоронними органами, а також активізувати співробітництво в авторитетних міжнародних організаціях, таких як Організація Об'єднаних Націй і Рада Європи.

І на закінчення хотілося б наголосити, що в роботі нашої міліції все більше затверджується процес використання міжнародно-правових документів, загальноновизнаних норм і стандартів ООН, Європейської Конвенції «Про захист прав людини і головних свобод» від 4 листопада 1950 р., Європейської Декларації «Про поліцію» від 8 травня 1979 р., Конвенції проти катувань та інших жорстоких нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання від 26 листопада 1987 р. тощо.

Це, з моєї точки зору, є виправданим тому, що невід'ємною ознакою цих документів є те, що вони орієнтовані на забезпечення і охорону прав людини, забезпечення законності і правопорядку. Вищою владою в демократичній, правовій, соціальній державі повинна бути влада закону. Ніхто не може бути вище закону і в першу чергу – міліція, яка існує для втілення закону в життя.

Список літератури:

1. Коментар до Конституції України. Науково-популярне видання. Друге видання, виправлене й доповнене. К., 1998.
2. Общая теория прав человека / Отв. ред.

Надійшла до редколегії 21.06.2000

*М.І. Ануфрієв, канд. юрид. наук,
заступник міністра внутрішніх справ України*

ЗМІЦНЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ І ЗАКОННОСТІ ЯК ФАКТОР ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН У СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Проблема прав людини і їх забезпечення належить, безумовно, до глобальних, таких, які вирішуються людством вже протягом століть. Людській спільноті довелось пройти великий і складний шлях для того, щоб усвідомити все значення прав і свобод людини, дійти висновку, що людина – це найвища соціальна цінність.

За самою назвою, самою своєю суттю правоохоронна діяльність спеціально уповноважених державних органів покликана підтримувати в суспільстві правопорядок, досягати втілення в життя принципу загальнообов'язковості правових приписів. Отже, протягом історії існування інститутів держави і права правоохоронним органам доводилось, незважаючи на епоху, географічні та геополітичні особливості, специфіку державно-правового устрою розв'язувати типологічно схожі завдання щодо забезпечення правового порядку, громадської безпеки, профілактики, боротьби зі злочинністю та іншими протиправними проявами. Цілі й завдання при цьому переслідувались дуже різні, різноманітними були і методи їх досягнення. Знадобились цілі епохи історичного розвитку, аби стало не лише в теорії, а й на практиці зрозуміло, що саме інтереси конкретної людини повинні бути поставлені в центр діяльності суспільства.

Історія держави як універсального соціального інституту характеризується, на нашу думку, тенденцією до спеціалізації правоохоронної діяльності. Система правоохоронних органів все більше удосконалюється, в її структурі утворюються відносно самостійні системи, покликані виконувати певні спеціалізовані завдання правоохоронної діяльності. Особливе, по своєму чільне місце серед них належить органам внутрішніх справ, котрі, з одного боку, є найбільш чисельним правоохоронним загоном, з іншого – виконують найбільш широкий спектр завдань щодо забезпечення закордонної охорони правопорядку. Сьогодні система МВС України є багатофункціональною і має відповідну структуру, покликану боротися зі злочинністю в різноманітних її проявах, забезпечувати громадську безпеку, забезпечувати припинення адміністративних правопорушень, здійснювати їх профілактику тощо.

Реформування органів внутрішніх справ, котре здійснюється на сучасному етапі в Україні, покликане поставити в центр усієї їх оперативно-службової діяльності права і інтереси громадян. Принципово важливим в